VII.

ARTICULAREA DISCURSULUI RELIGIOS ÎN TRANSPUNERE POETICĂ. ANALIZĂ COMPARATIVĂ A TRADUCERILOR ULTIMULUI CÂNT DIN *DIVINA COMEDIE*

1. Rugăciunea lui Bernard de Clairvaux

Ultimul cânt din *Paradisul* lui Dante ne pune în fața unui fapt extrem, care împlineşte viziunea întregului poem: autorul ajunge în fața lui Dumnezeu şi încearcă să descrie divinitatea. Mijloacele pe care le utilizează sunt comparațiile, metaforele, exclamațiile, invocațiile, dar mai ales declarațiile de neputință în situația unui *topos* al inexprimabilului: *Oh quanto è corto il dire e come fioco/ al mio concetto! e questo, a quel ch'i' vidi,/ è tanto, che non basta a dicer poco*. Se poate vedea aici nemulțumirea poetului în fața nepotrivirii limbajului său (*quanto è corto il dire*) atunci când vrea să relateze viziunea (*mio concetto*) pe care Dante susține că a avut-o, conform intenției alegorico-moralo-didactice a poemului, şi pe care vrea să o împărtăşească cititorilor săi. De altfel, mărturia sa se încadrează într-un sistem cultural medieval care considera posibile aceste forme de cunoaştere de tip vizionar.

Cântul XXXIII al *Paradisului* începe *ex abrupto*, cu rugăciunea sfântului Bernard de Clairvaux, alcătuită după schemele retoricii clasice şi ale celei creştine, rugăciune care are menirea de a pregăti vederea *Celui* care nu poate fi văzut. Bernard de Clairvaux, sfânt şi Doctor al Bisericii, s-a născut în 1090, la Fontaine-lès-Dijon. Moartea prematură a mamei îndreaptă atenția tânărului Bernard către religie. Imediat după aceasta, el decide să intre într-o mănăstire cisterciană, ordin care, la vremea aceea, avea una dintre cele mai stricte şi austere reguli de viață comunitară monahală. După doar trei ani este ales abate într-o comunitate nou înființată într-o vale solitară, la Claire Vallée, în dieceza de Langres. Gândirea teologică a acestui sfânt o putem sintetiza prin următorul fragment:

> Tutto il disegno della teologia di san Bernardo può essere ridotto in poche linee: Dio, che è carità, crea per amore l'uomo e per amore lo riscatta. Prove supreme di questo amore sono l'Incarnazione del Verbo e la Redenzione (di qui la funzione centrale che il Verbo incarnato ha nella teologia bernardina); nel drande quadro della Redenzione, altra squisita prova d'amore è la presenza, come corredentrice, di una Madre, che è pure Madre di Dio. La salvezza dell'uomo, ferito dal peccato originale e gravato dai peccati personali, consisterà nel ardire sempre più fermamente e totalmente a quell'amore, mediante un processo di purificazione e di elevazione, in cui ancora l'amore di Dio è

BDD-B745-09 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:29 UTC)

la forza che risana la volontà e l'intelligenza umana docilmente cooperanti, e le innalza sino al più alto grado di unione con Dio-Amore che sopra questa terra possa attuarsi, cioè fino alla unione mistica[1].

Bernard de Clairvaux a insistat foarte mult, în scrierile sale, asupra capacității de mijlocire atribuită Mamei lui Dumnezeu, *per Maria ad Iesum*, mai ales în textul *Sermo de aquaeductu*, în care vorbeşte despre rolul Fecioarei Maria de a răspândi harul divin către întreaga umanitate. Pentru modul său de a scrie şi pentru speciala sa devoțiune către Maria, Maica lui Dumnezeu, în 1953 Pius al XII-lea îl numeşte, într-o enciclică, *Doctor Mellifluus*.

Definind anumite aspecte din viața şi gândirea lui Bernard de Clairvaux, am avut ca scop înțelegerea mai precisă a motivului care l-a făcut pe Dante să-l aleagă tocmai pe acest sfânt pentru a-i fi călăuză în ultimele cânturi ale *Paradisului*: cel care a considerat că Fecioara Maria este o mediatoare între om şi Dumnezeu va fi mediatorul între Dante şi Maica Domnului, care în final îl va conduce spre punctul culminant al acestui pelerinaj: contemplarea lui Dumnezeu.

Cosiderat drept unul dintre cele mai faimoase texte ale lui Dante, acest prolog din cântul XXXIII are o structură asemănătoare cu cea a unei rugăciuni clasice, în care găsim o înşiruire de virtuți şi de calități, o dată cu repetarea anaforică a pronumelui *Tu*. Prima parte apare sub forma unei *laudatio*, un imn de laudă, urmată de o *supplicatio*, o cerere de ajutor din partea poetului, care doreşte să vadă chipul lui Dumnezeu:

Vergine Madre, figlia del tuo figlio,
umile e alta più che creatura,
termine fisso d'etterno consiglio[...]
(*Par*, XXXIII, v. 1-3)

Încă din primul endecasilab al rugăciunii pe care Dante i-o atribuie sfântului Bernard (*Vergine madre figlia del tuo figlio*), autorul sintetizează trei dintre cele mai importante dogme ale Bisericii Catolice: dogma Neprihănitei Zămisliri (*vergine madre*), dogma maternității divine (*Theotocos* sau *Deipara* în tradiția latină) şi dogma dublei naturi a lui Cristos (cea de om şi cea de Dumnezeu). Oximoronul *vergine madre* încearcă să exprime un concept complex din teologie: Maria, în calitate de mamă, îl aduce pe lume pe Isus, care este Cuvântul divin întrupat, iar în calitate de fiică a fost ea însăşi creată din eternitate de Cristos, în calitatea sa de Dumnezeu (una din persoanele Treimii). Pentru a exprima lucrul acesta, Dante foloseşte o figură de stil etimologică, poliptotonul: *figlia del tuo figlio*. Mai apare oximoronul *umile e alta* pentru a scoate în evidență trăsăturile antitetice ale unei măreții care se naşte din smerenie (cf. *Ecce ancilla Domini*, *Lc* 1,38). Termenul *creatura* semnifică 'ogni essere creato da Dio' (av. 1294 B. Latini) *cf.* DELI; termen doct provenit de la *creatūra(m)*, termen din latina ecleziastică târzie, derivat de la verbul *creāre* (a face ceva din nimic, cu referire la ființele

[1] *Bibliotheca Sanctorum*, vol. III, Istituto Giovanni XXIII, p. 7.

BDD-B745-09 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:29 UTC)

divine). *Termine* este, de asemenea, termen doct provenit din latinescul *terminum* (‘margine, limită‘), aici folosit în sensul figurat de ‘destinație, punct de sosire’ (semnificație atestată prima dată la Dante, cf. DELI: ‘punto estremo, fine’). Fecioara Maria, reprezintă în planul mântuirii hotărât de Dumnezeu *ab eterno*, acel *termine fisso d’etterno consiglio*. *Consiglio* este un latinism semantic, provine de la *consĭlium* (‘1. debate, discussion, deliberation; 2. advice, councel’; *cf*. OLD); el apare pentru prima dată la Giacomo da Lentini cu sensul ‘suggerimento, esortazione, avvertimento che si dà a qualcuno per aiutarlo in qualche cosa’, în timp ce la Dante apare în anumite situații cu sensul de ‘prudenza, saggezza, equilibrio della mente’, *cf*. DELI; în situația de față, el păstrează sensul etimonului latinesc, de deliberare *ab eterno*. De aici provine nuanța antitetică pe care o sugerează Dante, în concordanță, de altfel, cu toate oximoroanele de mai sus, dintre eternitatea sfatului (*etterno consiglio*) şi fixitatea termenului (*termine fisso*). Terțina exprimă linia de demarcație pe care o reprezintă Fecioara Maria, trasată de Providență, din eternitate, cu privire la destinul omului în general, dincolo de conținutul dogmatic pe care l-am prezentat mai sus. De altfel, Dante, prin vocea lui Bernard de Clairvaux, se adresează Fecioarei Maria folosind apelative care se cuvin mai degrabă divinității, iar Isus Cristos s-a întrupat în ea pentru că era cea mai nobilă şi cea mai desăvârşită dintre creaturi, predestinată să fie aleasă pentru o asemenea menire (*termine fisso d’etterno consiglio*). Mai mult decât atât, doar ea, Născătoarea de Dumnezeu, este în măsură să-i ofere pelerinului din poemul discutat harul care îi va permite să-l vadă pe Dumnezeu, ea fiind considerată mijlocitoarea prin excelență dintre umanitate şi divinitate, în urma raportului privilegiat pe care îl are cu aceasta din urmă.

În traducerea în limba română realizată de G. Coşbuc există o echivalare directă a aspectelor descrise de Dante:

-Fecioară mam,-a fiului tău fată
umilă şi mai sus de-orice făptură
şi-a veşnicului sfat țintă fixată!

Fecioara este *umilă* (la Dante, *umile*) pentru că a acceptat cu smerenie vestea pe care i-a adus-o arhanghelul Gabriel, şi *mai presus* (*alta*) pentru că a fost ridicată la statutul de Mamă a lui Dumnezeu şi l-a născut pe Cristos. Oximoronul *umile ed alta*, foarte important în viziunea globală a lui Dante, lipseşte din cealaltă traducere analizată, cea a Etei Boeriu, care spune:

Fecioară, Maică-a Domnului şi fiică,
soroc nestrămutat al vrerii sfinte
ce mai presus de ființe te ridică

Termenul *Maica Domnului* (*cf*. DLR: *maica Domnului*, (ca nume propriu) ‘mama lui Isus Hristos, Fecioara Maria’) este expresia uzuală în limba română prin care este desemnată Fecioara Maria; această sintagmă, care implică, în mod evident, conceptul de maternitate divină, nu reuşeşte, însă, să exprime imaginea

BDD-B745-09 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:29 UTC)

complexă pe care Dante o creează prin sintagma paradoxală *figlia del tuo figlio*. Ultimul cânt al *Paradisului*, pe care îl discutăm aici, se caracterizează prin exprimarea plastică, conotativă, poate mai mult decât restul poemului: poetul florentin a dorit să vorbească prin imagini, nu prin nume, dat fiind faptul că şi-a propus să descrie o realitate ce ține de inefabil; această intenție a autorului nu a fost respectată de traducătoare.

Un alt mister creştin, cel al întrupării lui Dumnezeu pentru a împăca neamul omenesc cu sine în urma păcatului originar, îl regăsim în versurile:

tu se' colei che l'umana natura
nobilitasti si, che'l suo fattore
non disdegnò di farsi sua fattura.
(*Par*. XXXIII, v. 4-6)

Maria este cea prin care Dumnezeu a înnobilat natura umană, astfel încât aceasta să fie demnă de a-l primi, pentru a reînnoi armonia pierdută o dată cu păcatul originar. Temenul *natura*: termen doct din latinescul *natūra(m)* (de la *natus* "nato"), *cf*. DELI, are diferite accepții la Dante ('instinct', 'caracter'), însă în cazul acesta el înțelege prin natură esența sau substanța prin care o ființă se identifică ca făcând parte dintr-o specie şi modul ei propriu de a se raporta la aceasta. Aici, poetul se referă la statutul primordial al naturii umane, care este de origine divină, conform teologiei, şi care a fost reînnobilată de cea care l-a născut pe Dumnezeu (*nobilitasti*, formă de perfect de la verbul *nobilitare*, v. tr. 'rendere nobile, eletto, pieno di dignità' (prima atestare la Dante), de la latinescul *nobilitāre*, derivat din *nōbile(m)*, cu sensul 'noto, conosciuto', < *nōscere* 'conoscere', *cf*. DELI). Se observă aici un nou poliptoton: *suo fattore... sua fattura* (*fattóre* < lat. *factōre(m)* 'fabbricatore', *cf*. DELI, are aici sensul 'creator al universului', adică Dumnezeu), prin care Dante scoate în evidență demnitatea naturii umane.

Traducerea lui G. Coşbuc nu reuşeşte să redea această idee a creatorului care este atât de mulțumit de creația, sa încât se lasă născut (făcut) de aceasta:

Tu-nobilezi a omului natură
atât încât al dânsei ziditor
n-avu despreț să-ți fie a sa făptură.

Alegerea echivalării termenului *fattore* cu *ziditor* face să se piardă nuanța exprimată de poliptotonul din originalul italian. Pe de altă parte, utilizarea termenului *Ziditorul* (termen folosit adesea art.; învechit şi popular în limbajul bisericesc – 'Ființă supremă care a creat universul, lumea; p. ext. Dumnezeu', *cf*. DLR) pentru desemnarea lui Dumnezeu este specifică tradiției ortodoxe şi este posibil ca alegerea lui Coşbuc să fi fost influențată şi de acest aspect. Eta Boeriu echivalează acest dificil concept printr-o metaforă care face aluzie la creație: *Ziditorul/ nu se sfii în lut să se-nveşminte*. Observăm aici aceeaşi desemnare

BDD-B745-09 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:29 UTC)

specific ortodoxă pentru Creator şi, de asemenea, deplasarea atenției de la aspectul relației dintre Creator şi creatura sa sa la actul creației în sine (ceea ce înseamnă o punere în paranteză, în această traducere românească, a ființei umane, adică exact opusul intenției autorului italian).

O altă terțină care pune probleme de traducere este cea în care se vorbeşte despre una dintre virtuțile teologale, dragostea:

Qui se'a noi meridiana face
di caritate, e giuso, intra'mortali,
se' di speranza fontana vivace.
(*Par*. XXXIII, v.10-12)

În acest context se vorbeşte despre dragoste (*charitas*) în sens paulin; termenul folosit de Dante este *caritate*, formă învechită pentru *carità* 'amore di Dio e del prossimo, una delle tre virtù teologali' < lat. *caritāte(m)* 'bunăvoință, iubire' (*cf*. DELI). Fecioara Maria este prezentată prin două perifraze chiastice: flacără a dragostei (*meridiana face di caritate*[2]), pentru cei care se află în cer (*qui*) – îngeri, sfinți şi fericiți, iar pentru cei de pe pământ (*giuso*) ea reprezintă o fântână de speranță. Atât George Coşbuc, cât şi Eta Boeriu, traduc acest concept prin termenul *milă* 'pietà', îndepărtându-se destul de mult de semnificația din textul dantesc. Mila este o virtute creştină şi umană, însă nu la asta se referă Dante în contextul acesta. Traducerea în limba română a lui G. Coşbuc arată astfel :

A milei tu ne eşti aici făclie
de miez de zi, şi-n lumea care moare
speranței eşti fîntîn-apururi vie.

În comentariul făcut la traducerea lui G. Coşbuc, Ramiro Ortiz explică sintagma *face di caritate* ca fiind *făclia de foc a milosteniei* (*milostenie*: învechit şi popular '1. milă; 2. binefacere care se face cuiva, ajutor, pomană care se face cuiva', *cf.* DLR). Desigur, termenii vehiculați sunt legați de o viziune religioasă asupra lumii şi se referă la două virtuți parțial diferite, însă termenii *milă*, *milostenie* pot exprima un sentiment pur uman, fără conotații religioase. Confuzia care poate apărea de aici o regăsim şi în textul tradus de Eta Boeriu:

Tu faclă eşti de milă şi-ndurare
aici-ntre noi, iar pe pământ fîntînă
de doruri şi nădejdi izbăvitoare.

Mai apare o problemă discutabilă în această interpretare: termenul *îndurare*, care semnifică 'milostivire, milă, clemență, grație, iertare' *cf.* DA (idei pentru

[2] *Meridïana*, formă de feminin a ajectivului *meridiano*, 'di mezzogiorno' (Dante), latinism de la *meridiānu(m)*, adj. 'di mezzogiorno', cf. DELI, de la *merīdie(m)* (1. Midday, noon; 2. The position of the sun at noon, the south, *cf*. OLD). *Face* este s. f. 'fiaccola, lume' (av. 1321 Dante), latinism de la *făce(m)* (de la o rădăcină indoeuropeană cu sensul 'a arde'), *cf*. DELI.

BDD-B745-09 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:29 UTC)

care limba italiană are termenii *compassione*, *misericordia*). Nu trebuie să uităm că cel care vorbeşte este Sfântul Bernard de Clairvaux, care se bucură de fericirea eternă a Paradisului, aşadar pentru cei care se află deja în locul acela nu mai este nevoie de îndurare sau de milostenie.

În ultima terțină a cântului, care face parte din *laudatio* adusă Fecioarei Maria, Dante face apel la una dintre virtuțile ce o caracterizează în mod deosebit, milostivirea:

In te misericordia, in te pietate,
in te magnificenza, in te s'aduna
quantunque in creatura è di bontate.
(*Par*. XXXIII, v. 19-21)

Cei trei termeni aşezați în ordine ascendentă (*misericordia*, *pietate*, *magnificenza*) culminează cu o calitate nobilă, *magnificenza*, 'qualità di ciò che eccelle in pregio e bellezza' (av. 1292, B. Giamboni: „Magnificenza è una virtù per la quale l'animo dell'uomo ardisce per la sua propria volontà di cominciare le grandi cose, acciocché le cose si facciano dirittamente"; latinism de la *magnificĕntia(m)* < *magnĭficu(m)*, compus din *măgnu(m)* 'grande şi *-ficu(m)* 'che fa', *cf*. DELI). Al doilea substantiv din această serie, *misericòrdia*, are sensul 'virtù che inclina l'animo umano alla comprensione, alla pietà e al perdono verso chi soffre' (av. 1294, Brunetto Latini), 'pietà, perdono' (av. 1293-94, Dante); este un termen doct provenit din latinescul *misericŏrdia(m)*, derivat de la *misericŏrde(m)* 'col cuore (*cŏrde(m)*) che sente pietà (dal verbo *miserēri*)', *cf*. DELI. *Pietate*, latinism, de la *pius* ('umil'), la Dante are sensul 'predispoziție spre a iubi' aşa cum poetul afirmă în *Convivio*, unde face distincție între *pietàde* (nobilă dispoziție a sufletului înzestrat cu capacitatea de a primi iubire) şi *misericordia* (milă, compasiune): „non è pietade quella che crede la volgar gente, cioè dolersi de l'altrui male, anzi è questo uno suo speziale effetto, che si chiama misericordia ed è passione; ma pietade non è passione, anzi è una nobile disposizione d'animo, apparecchiata di ricevere amore, misericordia e altre caritative passioni"[3]. Toate aceste antiteze conceptuale şi verbale întâlnite pe parcursul întregii rugăciuni îşi au originea în textul evanghelic *Magnificat*, *Magnificat anima mea Dominum*, *Lc* 1,46.

În versiunea pe care ne-o propune G. Coşbuc lipseşte acel *crescendo* din textul original, precum şi unele dintre semnificațiile conceptuale ale termenilor aleşi de Dante pentru Fecioara Maria:

În tine-i milă, în tine-ngăduință,
evlavie-n tine e, şi-n tine toate,
tot ce-i pe lume bun într-o ființă.

De altfel, pentru echivalarea lui *caritate*, Coşbuc folosise tot termenul *milă* (care aici traduce *misericordia*). *Evlavie* şi *îngăduință* nu se suprapun nici ele semnificațiilor exprimate de *pietate* şi *magnificenza*; în ceea ce priveşte ultimul

[3] *Convivio*, II, X, 6.

BDD-B745-09 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:29 UTC)

cuvânt folosit de Coşbuc, putem presupune că în alegerea lui a primat criteriul formal, necesitatea de a realiza rima cu *ființă*[4].

Din motive prozodice, nici traducerea Etei Boeriu nu reuşeşte să redea semnificațiile din original, dincolo de faptul că se pierd cu totul modalitățile stilistice ale autorului italian:

În tine-i sad milostivirea toată,
în tine-i măreția şi putința
şi tot ce-n om bun şi curat s-arată.

Traducătoarea realizează un cu totul alt portret al Fecioarei Maria decât cel din original: Maria este izvor de milă/milostivire (şi Eta Boeriu foloseşte aici un regionalism, *sad* 'sămânță', *cf.* DLR), este expresia maximă a bunătății şi a purității umane (Dante nu spune nimic de puritate), la care se adaugă măreția (echivalent al lui *magnificenza*). Se poate presupune că *putința* are la bază rațiuni prozodice, fiindcă folosirea lui este în afara originalului şi a contextului.

Urmează partea de rugăciune prin care se cere ceva, *supplicatio*, în cazul de față – contemplarea chipului lui Dumnezeu de către un muritor. În contextul acesta apare conceptul de Dumnezeu, exprimat, la Dante, prin două sintagme cu conotații diferite: *ultima salute* şi *sommo piacer*. Prima (*ultima salute*) se referă la Dumnezeu privit din punctul de vedere al muritorilor şi exprimă dorința omului de a contempla divinitatea. În schimb, sintagma *sommo piacer* îl reprezintă pe Dumnezeu văzut ca un obiectiv atins, ca un izvor de fericire de care se bucură cei care au ajuns în împărăția sa. Deci, pentru Dante, Dumnezeu este *ultima salute*, iar pentru Sfântul Bernard de Clairvaux el este *sommo piacer*. Distincția aceasta traducătorii în limba română analizați nu au perceput-o sau nu au dorit să țină cont de ea. Coşbuc a echivalat *ultima salute* prin *cel din urmă bine*, adică *l'ultimo bene*, iar pentru *sommo piacer* a ales *supremul bun*, soluție care nu surprinde nuanța teologică din textul dantesc. Eta Boeriu se îndepărtează de semnificația din original şi spune pentru *ultima salute*, *Cerescul Tată*, iar pentru *sommo piacer – supremul Bine*. Dante nu a ales întâmplător aceste imagini pentru a-l exprima pe Dumnezeu; aşa cum afirmă Erich Auerbach, în această rugăciune nu trebuie să se facă trimitere la figuri religioase explicite, nominale:

> dogma e storia prevalgono; non ci sono figure nella preghiera dantesca, ma le immagini richiamano interpretazioni figurali; l'elemento emotivo, nel senso di una parafrasi emotiva degli eventi, manca; il fervore dell'emozione è espresso in modo immanente, attraverso l'ordine tematico, le parole i suoni, non per esplicita dichiarazione di sentimento."[5]

[4] Inadecvarea termenilor româneşti propuşi de Coşbuc poate fi pusă în evidență de sublinierea semnificațiilor acestora, *cf*. DLR: *milă* – '1. Sentiment de înțelegere şi compasiune față de suferința sau nenorocirea cuiva; 2. Bunăvoință bunătate, blândețe, înțelegere, îndurare, cruțare; 3. (în concepțiile religioase) bunăvoință (şi ajutor) pe care Dumnezeu le acordă omului'; *evlavie* – '1. Sentiment religios manifestat printr-un ataşament puternic pentru Biserică şi practicile sale; smerenie, religiozitate, cucernicie, pietate, devoțiune; 2. Comportare respectuoasă (şi admirativă); devotament pentru o persoană sau un lucru, pentru o idee'.

[5] Erich Auerbach, *Studi su Dante*, Feltrinelli, Milano, 2009, p. 307.

BDD-B745-09 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:29 UTC)

2. Viziunea finală a lui Dumnezeu

Imediat după rugăciunea Sfântului Bernard apare chipul Fecioarei Maria, care încuviințează cu privirea, acceptând neobişnuita cerere, şi îşi îndreaptă privirea către Dumnezeu pentru a mijloci o asemenea favoare:

Li occhi da Dio diletti e venerati,
fissi ne l'orator, ne dimostraro
quanto i devoti prieghi le son grati;
indi a l'eterno lume s'addrizzaro.
(*Par*. XXXIII, v. 40-43)

Ochii Fecioarei Maria, plăcuți şi la mare cinste în fața lui Dumnezeu (*da Dio diletti e venerati*) îl fixează pe cel care se roagă, impresionați de devoțiunea unei astfel de rugi, se întorc către lumina eternă pentru a mijloci împlinirea ei. *Orator*, termenul folosit de Dante în versul al doilea al acestei terține, 'chi prega', este un latinism semantic < *oratōre(m)*, 'persona particolarmente eloquente, parlatore abile ed eficace' (av. 1294, B. Latini; DELI, s.v., arată că „in Dante, av. 1321, sembra avere il sign. di 'pregante'; de la *orāre*, 'pronunciare una formula rituale', termen specific terminologiei religioase şi celei juridice; în felul acesta se explică anumite semnificații ale cuvintelor corespondente din limba italiană, mai ales semnificațiile corespondentului lui *oratiōne* (care are în limbă, de-a lungul istoriei, două semnificații de bază, cea clasică, de *discurs*, şi cea a tradiției creştine, de *rugăciune*). Majoritatea comentatorilor atribuie termenului semnificația 'cel care se roagă', identificându-l pe Bernard de Clairvaux cu *orator* care adresează către Fecioara Maria a sa *santa orazione* (vezi *Par*. XXXII, v. 151). Există şi exegeți ai operei danteşti care, dată fiind structura elegantă a discursului, atribuie cuvântului semnificația de *ōrātiō, -ionis* ('the action of speaking; the faculty or power of speech'; *cf*. OLD). Faptul că este vorba despre o rugăciune şi nu despre un discurs oratoric este întărit şi de folosirea termenului *prieghi* „rugăciuni", o formă dialectală toscană, de la *pregare*, '(in senso assoluto) dire preghiere' (cu primă atestare la Dante, 1321), *cf*. DELI, de la lat. *precor, -āri*, ('to ask or pray for (something), beg, implore', *cf*. OLD).

În traducerea acestor versuri în limba română, observăm dubla interpretare a discursului bernardian. Pe de o parte, G. Coşbuc le interpretează ca fiind o rugăciune:

Fixând spre rugător priviri slăvite
şi dragi lui Dumnezeu, îmi arătară
ce mult iubeşte Ea rugări smerite;
spre veşnica lumin-apoi cătară.

La Eta Boeriu lucrurile stau cu totul altfel, în sensul că traducătoarea optează pentru o echivalare a sensului de discurs oratoric:

Întoarse Doamna ochii ei ferice
şi dragi lui Dumnezeu spre vorbitor,

BDD-B745-09 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:29 UTC)

vădind că-cuviințează câte zice;
iar de la el spre cel de veci izvor.

O ipoteză este explicarea acestei opțiuni de echivalare prin contextul istoric în care traducerea este făcută, context în care societatea este puternic marcată de materialismul dialectic propus de comunism; este posibil ca traducătoarea să fi fost influențată şi să fi evitat, din cauza aceasta, conotațiile religioase.

Descrierea sentimentelor în fața măreției şi a inefabilității divinității începe printr-o declarație de neputință şi incapacitate a limbajului uman de a exprima realitatea divină, deşi până în momentul acesta am putut vedea iscusința cu care poetul a ştiut să exprime orice aspect al universului creat şi al sufletului omenesc:

Omai sarà più corta mia favella,
pur a quel ch'io ricordo, che d'un fante
che bagni ancor la lingua a la mammella.
(*Par*. XXXIII, v. 106-108)

A vorbi despre Dumnezeu este comparat aici cu bâlbâiala sau gânguritul unui copil care încă suge laptele matern. Faptul acesta nu-l împiedică, totuşi, să se încumete la o descriere cât sepoate de sugestivă a ceea ce presupune el că ar fi Dumnezeu:

Ne la profonda e chiara sussistenza
de l'alto lume parvemi tre giri
di tre colori e d'una contenenza.
(*Par*. XXXIII, v. 115-117)

Din profunda şi luminoasa existență a lui Dumnezeu (*profonda e chiara sussistenza*) apar trei cercuri de aceeaşi culoare, care au acelaşi conținut. Imaginea dantescă face referire la Treime, definită de teologie ca unitatea celor trei persoane divine distincte: Tatăl, Fiul (Isus Cristos) şi Duhul Sfânt. Adjectivul *chiaro*, 'puro, limpido, terso, trasparente'; s. m. 'luce, luminosità', *cf*. DELI, provenit din lat. *clārus, -a, -um* ('1. Loud, sonorous; 2. Bright, shining; 3. Seeing clearly, clear' *cf*. OLD), are, în contextul acesta, sensul 'luminos'. *Sussistenza* este folosit aici cu sensul 'esență, substanță eternă'[6]. *Parvemi* („mi-a apărut") este un împrumut din lat. *pāreō, -ere* ('to be visible, be seen', cf. OLD). *Contenenza* este un derivat de la *contenere*, 'racchiudere, accogliere, comprendere' < lat. *continēre*, cf. DELI.

Traducerea lui G. Coşbuc rămâne, într-o bună măsură, fidelă textului dantesc:

şi-n clara ei şi-adânca-i subzistență
văzui trei cercuri în lumina vie,
de trei colori şi-aceeaşi continență.

[6] Cf. DELI: *sussistenza*, s.f.: 'il sussistere; ciò che sussiste' (av. 1321, Dante), cf. DELI, < lat. *subsistō*, *-ere* ('to stand firm', cf. OLD).

BDD-B745-09 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:29 UTC)

Coşbuc alege echivalenți românești care au același etimon cu cei din original: *clar* ‘care dă o lumină neîntunecată de nimic, fără umbre, luminos cu multă lumină’; *subzistență*, folosit aici cu sensul învechit ‘existență, prezență’ (*cf.* DLR). În schimb, substantivul *continență* este rezultatul unui calc semantic după originalul italian: rom. *continență* provine din fr. *continence* şi are sensul ‘reținere, oprire (de la plăceri) înfrânare, cumpătare’, *cf.* DLR; aici, traducătorul împrumută sensul termenului italian echivalent, ‘conținut’. Riscul acestui procedeu este, însă, ca cititorul să nu înțeleagă semnificația versurilor.

În cealaltă traducere analizată, imaginea prin care Dante vrea să descrie Treimea este neclară, mai ales pentru că nu apare ideea de unitate:

În însăşi profunzimea ei văzui
trei brâuri felurite la culoare,
la fel de largi în roți şi pricepui.

Utilizarea substantivului *brâu* (‘1. cingătoare lată, purtată de țărani şi țărance; 2. Ornament vopsit; 3. P. ext. Partea corpului pe care o încinge brâul, mijlocul’, *cf.* DA) pentru exprimarea ideii de cerc este nesatisfăcătoare întrucât, prin caracterul ei plastic şi prin sensul înrădăcinat în română (sensul 1. din DA), poate crea o cu totul altă imagine decât cea din originalul italian (şi anume, în loc de perfecțiunea cercului, cititorul ar putea rămâne cu imaginea unor brâuri țărăneşti, greu de pus în relație cu atributele divinității a căror imagine se presupune că o reprezintă).

Puținul ce se poate exprima despre misterul Dumnezeului Treime îl regăsim în versurile următoare, pe care Dante le începe printr-o exclamație:

O, luce etterna che sola in te sidi,
sola t’intendi, e da te intelletta
e intendente te ami e arridi!
(*Par*. XXXIII, v. 124-126)

Poliptotonul (*intendi - intelletta - intendente*) face ca această terțină să fie una dintre cele mai extraordinare definiții care s-au dat Treimii. Chiar dacă poetul nu urmăreşte acuratețea teologică, ritmul circular care conferă unitate celor trei versuri trimite la circularitatea raportului dintre cele trei persoane divine. Imaginea complexă din original o regăsim şi în traducerea lui G. Coşbuc:

Lumină-n veci, ce numa-n tine-ți eşti,
şi singură te ştii, şi-aşa ştiută,
etern ştiind, surâzi şi te iubeşti!

În cealaltă traducere se păstrează exclamația inițială, dar interpretarea ideii prezente în textul original este mai puțin fidelă:

O, veşnic foc, ce-n tine zaci, ştiut
de tine singur şi-nțeles fiind
zâmbeşti făcându-ți din iubire scut!

BDD-B745-09 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:29 UTC)

Dante îndrăzneşte să introducă un nou element în definiția dată Treimii de către teologi, surâsul (*arridi*), care reprezintă bucuria iubirii divine. Alăturarea termenilor *zâmbet* şi *scut*, în varianta Etei Boeriu, dincolo de faptul că nu se regăseşte în original, nu este foarte inspirată, mai ales fiindcă introduce în text o nuanță militară, care este departe de a face parte din imaginea Treimii.

În final, *fantasia*, acea însuşire care face legătura între intelect şi simțuri, încetează şi, odată cu ea, şi viziunea. Poezia a ajuns la punctul culminant: conceptele au fost traduse în imagini pentru a putea reprezenta într-un fel divinitatea:

A l'alta fantasia qui mancò possa;
ma già volgeva il mio disio e'l velle,
si come rota ch'ugualmente è mossa,
l'amor che move il sole e l'altre stelle.
(*Par*. XXXIII, v. 142-145)

Odată cu încetarea fanteziei, se renunță şi la cunoaşterea intelectuală, însă Dumnezeu mişcă setea de cunoştere (*disio*) şi voința (*velle*) pelerinului Dante asemenea unei roți care se învârte uniform (*ugualmente è mossa*) spre iubirea divină (*amor*), astfel încât acesta ajunge la condiția celor fericiți, atunci când voința umană şi cea divină coincid. *Fantasia* are aici sensul 'facoltà della mente umana di interpretare liberamente i dati forniti dall'esperienza, o di rappresentare invenzioni sue proprie in immagini sensibili', *cf*. DELI, < lat. *phantasia* ('an imagined situation, experience', *cf*. OLD), din gr. φαντασία *Velle*, termen preluat de Dante direct din lat. *volō, velle, voluī* ('to want, wish for something', *cf*. OLD), este folosit aici cu sensul 'voință'.

G. Coşbuc interpretează termenul *fantasia* ca desemnând un vis, aşa cum o făcuseră deja mai mulți exegeți ai poemului dantesc, care au accentuat partea onirică a viziunii autorului:

Înaltul vis se rupse-aici deodată;
ci-mi şi porni şi-al meu şi dor şi velle,
asemeni roții ce-i egal mişcată,
iubirea care mişcă sori şi stele.

Preluarea termenului latin *velle* din textul lui Dante doar pentru a realiza rima cu *stele* din final este o stângăcie a traducătorului (care combină asonant *elle* cu *ele*). Desigur, termenul este explicat printr-o notă de subsol, dar nu are cum să aibă asupra cititorului român al secolului al XX-lea efectul pe care autorul *Divinei Comedii* l-a realizat într-un context istoric în care limba latină era o limbă vie.

Traducerea Etei Boeriu:

Mai mult să spun nu-s vrednic prin cuvinte;
căci vrerii Sale potrivind pe-a mele,
asemeni roții mă-mpingea-nainte
iubirea ce roteşte sori şi stele.

BDD-B745-09 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:29 UTC)

Versiunea de față eludează complet conceptul de fantezie (*fantasia* din originalul italian), înlocuind-o, ca şi în alte situații de la Eta Boeriu, printr-o declarație directă a neputinței de a exprima mai mult. De asemenea, textul dantesc, urmat cu fidelitate de traducerea lui Coşbuc, plasează într-o relație de coordonare adversativă primul vers şi următoarele: viziunea a luat sfârşit, însă (în ciuda acestui fapt) Dumnezeu mişcă voința şi cunoaşterea pelerinului spre iubirea divină, până când voința umană şi cea divină coincid. Eta Boeriu modifică relația într-un raport de cauzalitate: viziunea a luat sfârşit, poetul este incapabil să spună mai mult fiindcă este copleşit de iubirea divină, care îi coordonează voința. Sensul ultimelor versuri se modifică, astfel, substanțial, printr-o simplă modificare sintactică.

Comparația ultimului cânt din *Paradisul*, aşa cum apare el în cele două traduceri româneşti față de original, a arătat că, adesea, textul reconstruit în limba română prin traducere se îndepărtează de poemul lui Dante pentru că, inevitabil, traducătorul trebuie să găsească resursele, invențiile şi modalitățile de reconstrucție pentru a realiza un sistem de echivalențe cu textul original. În principiu, o traducere în rimă este mult mai infidelă originalului decât cele care s-au eliberat de constrângerea rimei. Asta pentru că, de cele mai multe ori, căutarea rimei primează, pierzându-se nuanțe, sensuri, fapte pe care un traducător care nu urmăreşte rima le percepe mai uşor, nefiind mereu concentrat pe cadențele finale.

BDD-B745-09 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:29 UTC)